

კოტე დორაშვილი

ახალი გზა-კვალი

ქართული გრამმატიკის კვლევა-ძიებები

33770

ქართული ენის შესასწავლად თუმცა მრავლად არის დაწერილი გრამმატიკა, მაგრამ ყოველი მათგანი ისეა შედგენილი, თითქო ენა არსებობდეს გრამმატიკისათვის და არა გრამმატიკა ენისათვის. ამ სამწუხარო მოვლენის მიზეზი მრავალია. უმთავრესი მათგანი, რასაკვირველია, საგნის სიძნელეა. ამასთან გრამმატიკის შეუმუშაველობას ის გარემოებაც ხელს უწყობდა, რომ ქართველი გრამმატიკოსები და უცხოელები*), რომელთაც ჰსურვებიათ დაეწერათ ჩვენთვის გრამმატიკა, ანუ შეუმუშავებინათ რომელიმე ნაწილი მისი, სრულიად არ დაჰკვირვებიათ ქართული ენის სიტყვების ანატომიას. ყოველს მათგანს წინაღვე სცოდნია ერთ-ერთი ინდო-ევროპული ენა, მიხვედრი-

*) აქ საჭიროდ ვრაცხთ აღვნიშნოთ, რომ 1881 წელს ფრანგულ ჟურნალში—Revue de Linguistique et de Philologie comparée—15 ივლისის ნომერში ახალგაზდა ლინგვისტმა, ქართულისა და სომხურის მცოდნემა, I.-A. Gatteyrias-მა დაბეჭდა ქართული გრამმატიკის შესახებ საყურადღებო სტატია — Études linguistique sur les langues de la famille géorgienne. გატერიასმა ანტონ კათალიკოზს იგივე უსაყვედურა, რასაც ბ. დოდაშვილი უსაყვედურებს აქ, ე. ი. ის, რომ ჩვენმა გამოჩენილმა გრამმატიკოსმა ქართული გრამმატიკა მთლად ერთიანად ბერძნულ-ლათინური გრამმატიკის ნიმუშზე შეადგინაო. თვითონ კი ნიჭიერი ფრანგი შეუდგა ქართული გრამმატიკის თავისებური პრინციპების გამორკვევას, მაგრამ, სამწუხაროდ, ახალგაზდა სწავლულმა მხოლოდ გამოარკვია ხსენებულ სტატიაში ზიტყვათა წარმოება და, რამდენადაც ვიცით, მეტი აღარა დაუწერია-რა ქართული გრამმატიკის შესახებ, რადგანაც მალე გარდაიცვალა.

რედ.

ლა ბერძენ-რომაელების გრამატიკის საზოგადო გეგმას და ამგვარად თითქო შედარებით გამოუჭრია ჩვენთვის ამ გეგმაზე ქართული გრამატიკა. აგგლომერაცია ელემენტებისა, ანუ ელემენტების ასხმა-აკინძვა, როგორც ვნახავთ და დაერწმუნდებით, უმთავრეს თვისებას შეადგენს ქართული ენისას. სამწუხაროდ ამ თვისებისათვის სრულიად არავითარი ყურადღება არ მიუქცევიათ ჩვენის გრამატიკის მკვლევარ-მძიებელთა.

ეტიმოლოგიის თავდათავ ნაწილებად ითვლება კანკლელობა და უღვლილობა. აქ უნდა გავარჩიოთ ეს ორი ნაწილი ქართულის გრამატიკისა, შემდეგ ამისა ავხსნათ, რაგვარს აგებულებას წარმოადგენს საზოგადოდ ყოველი ქართული სიტყვიერი ფორმა და ვუჩვენოთ მკითხველებს, თუ რა გზასა და კვალს უნდა დაადგეს ჩვენში კვლევა-ძიება იმ მეცნიერების დარგისა, რომელსაც ვუწოდებთ გრამატიკას.

I

კ ა ნ კ ლ ე დ ო ბ ა

ჩვენი გრამატიკოსები იმ ხმოვანთა და თანახმოვან ბგერათა მიხედვით, რომლითაც ვითომც და ბოლოვდებოდეს სახელობითი ბრუნვაში არსებითი სახელები (ა, ე, ი, ო, უ, მ, ნ, რ, ბ, ლ...), გვინიშნავენ გრამატიკაში რამდენსამე კანკლელობას, მაშინ როდესაც მათგან მიღებული ნიშნები სიტყვების დამაბოლოვებელნი კი არარიან, არამედ ტემისა, რადგანაც წინანდელი სიტყვის დამაბოლოვებელი **ა** ყველგან მოვარდა, გარდა სიტყვებისა **ა-ზე**: მამა-(ი), სრუტე-(ი), ხარო-(ი), კუ-(ი), კაც-ი, ავთანდილ-(ი), დარეჯან-(ი), იოსებ-(ი), გოჯასპირ-(ი) და სხვები...

ეს ერთიანობა დამაბოლოვებელის ნიშნისა სახელობითი ბრუნვაში საზოგადოდ ყველა კანკლელობას აერთებს და მაშასადამე აბათილებს იმ აზრს ჩვენის გრამატიკოსებისას, ვითომც რამდენიმე კანკლელობა არსებობდეს ქართულს გრამატიკაში.

დიდი ხნის კამათობის შემდეგ, ამ ბოლო დროს ჩვენი გრამმატიკოსები დაადგინენ რვა ბრუნვას:

1) სახელობითი:

მამა-(ი), სრუტე-(ი), ხარო-(ი), კუ-(ი), კაც-ი ი

2) ნათესაობითი:

მამა-სი, სრუტე-სი, ხარო-სი, კუ-სი, კაც-სი სი
მამი-სა კაც-ის

3) მიცემითი:

მამა-სა, სრუტე-სა, ხარო-სა, კუ-სა, კაც-სა სა

4) მოთხრობითი:

მამა-მან, სრუტე-მან, ხარო-მან, კუ-მან, კაც-მან მან

5) მოქმედებითი:

მამა-თი, სრუტე-თი, ხარო-თი, კუ-თი, კაც-თი თი
მამ-ით კაც-ით

6) ცვალებადი:

მამა-(ა)დ, სრუტე-(ა)დ, ხარო-(ა)დ, კუ-(ა)დ, კაც-ად ად

7) ხმოებითი:

მამა-ო, სრუტე-ო, ხარო-ო, კუ-ო, კაც-ო ო

8) შემასმენელობითი: როგორც სახელობითი.

1) სახელობითი ბრუნვის ნიშანი არის **ი**. ამ ი-ს დიდი ეტიმოლოგიური მნიშვნელობა აქვს საზოგადოდ ქართულს ენა-ში. ამ ბგერით ბოლოვდებოდა ყოველი არსებითი სახელი და არის შემოკლებული სახელთ-ნაცვალი **ის**. დაუკვირდით ნეოლოგიზმებს, ამასთან გაიხსენეთ, რომ გლეხები დღესაც უმატებენ ი-ს ყოველს არსებითი სახელს და მათის გამოთქმით გამოდის: ღალი, ტურაი, ბეგარაი, სრუტეი, ხაროი.

ენა ვერ დარჩება ერთსა და იმავე ფაზისზე: იგი ირკვევა, ვრცელდება, უმჯობესდება და ეს მოვლენაც, ესე იგი მოვარდნა ზოგიერთს სიტყვებში დამაბოლოვებელის ი-სა და ამით წინ მჯდომ ხმოვანთა გარდაქმნა დამაბოლოვებელ ბგერად, უნდა მიეწეროს ენის გაუმჯობესობას, რადგანაც ყურთა სმენისათვის უფრო კაი გასაგონია ამისთანა გამოთქმა: ბენდელა, ვარდკაჭაჭა, სოკო, თხუნელა, მინამ ბენდელაი, ვარდკაჭაჭაი, სოკოი, თხუნელაი. გურულები დღესაც ასე ამბობენ: დედაი, მამაი. მოისმინეთ ხევსურთა ლაპარაკი. ქართველების ენაც ოდესმე მდგარა იმ ფაზისზედ, რა ფაზისზედაც, სდგას დღეს ხევსურთა

ენა. ეს ი, ვიგორებ, უნდა იყვეს ჩვენებითი სახელთ-ნაცვალი ის. შეადარეთ სოფლური გამოთქმა: ი რაა?—ი, ვერანაი!

აგრედვე საბუთად მოსაყვანია შემოკლება ამ სახელთ-ნაცვალისა ზმნაში—**აჩი**, **აჩის** მაგიერ. ამასთან ი იმატებს მარცვლებს **გი**, **მან**, **გიგე**, **გიგემან**, **გიცა...** და ამგვარად გამოდის: **იგი**, **იმან**, **იგიგე**, **იგიგემან**, **იგიცა...** რაც შეეხება თანახმოვან ბგერათა შემდეგ ი-ის მოვარდნას, ეს ხდება სახელწოდებაში და აიხსნება ჩქარის გამოთქმის სურვილით: ალვისახარ, ვარდისახარ, ნესტანდარეჯან, ავთანდილ და სხვა.

2) ელემენტი **სი** ორსავე მხრით უჯდება უმთავრეს ძირსა: ხან როგორც სუფიქსი (ამ შემთხვევაში იგია ნიშანი ნათესაობითის ბრუნვისა) და ხანაც როგორც პრეფიქსი. ამ უკანასკნელს შემთხვევაში იგი ნიშნავს ვისიმე, ანუ რისამე თვისებას, ერთის სიტყვით, ეს ელემენტი **სი** პრეფიქსობაში ჰბადებს სრულიად სხვა არსებითი სახელს:

მამა — — მამა- სი	{ მრუდე— მრუდე- სი — სი -მრუდე (მრუდის თვისება)
მამა + არი — სი -მამ-რი (მამის თვისებიანს, მამის მოადგილეს).	
დედა — — დედა- სა	{ უცხო — უცხო- სი სი -უცხო-ვ-ე. პატარა — პატარა - სი სი -პატარა-ვ-ე.
დედა + არი — სი -დედ-რი (დედის მოადგილეს).	

ელემენტი **სი** თუმცა სუფიქსობაში ზოგ ადგილას შეცვლილა კეთილ-ხმოვანებისათვის, მაგრამ პრეფიქსობაში კი იგი დარჩენილა თავისი სახით. რამდენიმე შემთხვევაში სუფიქსობაშიაც შეგვიძლიან კიდევ ვუჩვენოთ იგი მკითხველს სრულის შეუცვლელის სახით, მაგალითად, ზედ-შესრული სახელების ასეთ ფორმებში:

- უ-მ-შვენი-ერე-**სი** (უფრო მშვენიერისა)
 - უ-უ-მ-ჯობ-ე-**სი** (უფრო უფრო მჯობისა)
 - უ-უ-წარ-ჩინ-ებ-ულ-ე-**სი** (უფრო უფრო წარჩინებულისა)
- აი კიდევ სახელთ-ნაცვალში:

მან — მი-**სი**, მაგი — მაგი-**სი**, ვინ — ვი-**სი**, რამე — რამე-**სი** და სხვები...

ელემენტები **სი, უ, ძ...** როგორც პრეფიქსები, ახდენენ დამაბოლოებელ ხმოვანზე რეტროგრესიულს ასიმილაციას:

- შვენ-ი — შვენ-ი-არ-ი — ძ-შვენ-ი-ერ-ი
- უ-ძ-შვენ-ი-ერ-სი
- მთელ-ი — სი-მთელ-ე
- ლამაზ-ი — სი-ლამაზ-ე
- პატარა-(ი) — სი-პატარა-ვ-ე
- პაწაწა-(ი) — სი-პაწაწა-ვ-ე
- მოკლე-(ი) — სი-მოკლე-ვ-ე
- არ-ი — უ-არ-ე-სი
- მართ-ებ-ულ-ი — უ-მართ-ებ-ულ-ე-სი
- განათ-ლ-ებ-ულ-ი — უ-განათ-ლ-ებ-ულ-ე-სი

ჰიატუსს, ანუ ხმოვანთა შეხვედრას, ხშირად გაურბის ქართული ენა და ამ შემთხვევაში გ-ს ჩაუსვამს ხოლმე. ამითი აიხსნება ფორმები:

- უცხო- (ი) — სიუცხოე — სიუცხო-ვ-ე
- პატარა-(ი) — სიპატარაე — სიპატარა-ვ-ე
- პაწაწა- (ი) — სიპაწაწაე — სიპაწაწა-ვ-ე

მ) მიცემითი ბრუნვის ელემენტი **სა** ისევე, როგორც ელემენტი **სი**, იხმარება სიტყვებში სუფიქსად და პრეფიქსად*), მაგალითად:

- ქათამ-ი — ქათამ-სა — სა-ქათმ-ე
- კაც-ი — კაც -სა — სა-კაც-ე
- სახლ-ი — სახლ-სა — სა-სახლ-ე
- მეფე — მეფე -სა — სა-მეფ-ე
- წყალ-ი — წყალ-სა — სა-წყალი...

აქაც დაუკვირდით რეტროგრესიულს ასიმილაციას.

*) შესანიშნავია, რომ პრეფიქსობაში ელემენტი **სა** ბუნებრივს მნიშვნელობას სიტყვისას სრულიად გარდაჰქმნის ხოლმე, მაგალითად სიტყვაში **საქათმე** არსებითი სახელს **ქათამი** ეკარგება თავისი ბუნებრივი მნიშვნელობა და ამ სიტყვით **საქათმე** პირველად **ქათამი** კი არ წარმოგვიდგება გონებაში, არამედ **შენობა**, რომელშიაც ვამწყვედვთ ხოლმე **ქათმებსა**. აგრედვე სიტყვაზე **საკაცე** თავში მსწრაფლად გვგებატება წარმოდგენა **ბაღდახინისა**, რომლითაც ცხედარი მიაქვთ ხოლმე. ამგვარად მნიშვნელობის გარდაქმნას სიტყვებში ეწოდება სიმაზიოლოგიური გარდაქმნა.

აგრედვე ღირს-შესანიშნავია სხვა-და-სხვა ვარიაციები მი-
ცემითისა და ნათესაობითის ბრუნვათა ელემენტების გადაბმ-
გადმობმისა პრეფიქსობაში და სუფიქსობაში.

წყალ-ი — — — სს-წყალ-ი — — — სი-სს-წყლ-ე
ცინვა — — — სს-ცინვო (სს-ცინო) სს-სს-ცინ-ო
მამა — მამა-არი — სი-მამრი — სს-სი-მამრ-ო
დედა — — — დედ-ისს-სს (დედა-სი-სა)
მამა-მთილი — — მამა-მთილ-ისს-სს...

4) „ივანემ მოჰკლა სერგო, დურგალმა ააშენა სახლი, ქა-
თამმა აკენკა საკენკი, ლამპარმა გაანათა ოთახი“.

ნეტა ან ივანე, ან დურგალი, ან ქათამი, ან ლამპარი რას
მოგვითხრობენ, რომ ჩვენს საგრამატიკო ლიტერატურაში ამ
ფორმებისათვის (ივანემ, დურგალმა, ქათამმა, ლამპარმა) დაურ-
ქმევიათ მოთხრობითი ბრუნვა? ენას თავის განვითარების დროს
საჭიროდ უცვნია სახელობითი ბრუნვაში არსებითი სახელისა-
თვის მომატებინა ნაცვალ-სახელი მან იმ შემთხვევაში, რო-
დესაც წინადადებაში ზმნას მოზღვეს შემასმენელობითი ბრუ-
ნვა. მიზეზი მან-ის მომატებისა იმაში მდგომარეობს, რომ არ
არეულიყო აზრი და გაგვეგო, მაგალითად — ივანემ მოჰკლა სე-
რგო, თუ სერგომ ივანე. ეს არის სინტაქსიური შემოღება და
სრულიადაც არ შეადგენს ეს ფორმები ცალკე ბრუნვას.

5) მოქმედებითი ბრუნვა უნდა გაირჩეს დადებითი და
უარ-ყოფითი, რადგანაც უარ-ყოფითი პრეფიქსი უ ბოლო ხმო-
ვანზე ახდენს ცვალებას, რომელიც გამოწვეულია რეტროგრეს-
სიულის ასნიმილაციით:

რით?	ურათ?	} კოვზით — უკოვზოთ	
ვისით?	უვისოთ?		} ნემსით — უნემსოთ
			} ძმით — უძმოთ

მოქმედებითი ბრუნვის ელემენტს სხვა-და-სხვა ბრუნვის
ელემენტებიც მოსდევს ხოლმე:

რამე — რამით — რამითისას

ნათესაობა — ნათესაობითი — (ზედ-შესრულმა ნათესაობითისამ გამოიწვია ესა და ეს აზრი წინადადებაში).

მოდით და ახლა გამოიცანით, რა ბრუნვაშია სიტყვები: რამითისას, ნათესაობითისამ, — მოქმედებითში, ნათესაობითში, მიცემითში თუ სინტაქსიურ სახელობითში?

6) ცვალებადი. ეს ტერმინი არ მოგვეწონს, რადგანაც არავითარს ცვლილებას არ ახდენს ეს ბრუნვა. სად მივალ? ქალაქად, სოფლად... ამ წინადადებაში: „ნეტა ეხლა ფრინველად მაქცია, რომ გავფრინდე ჩემს საყვარელთან“, ქართველი იმას კი არ ამბობს, რომ ფრინველად მიუვიდე საყვარელსაო, სრულიადაც არა. მას ჰსურს დროებით ფრინველის თვისება მიიღოს ფრენაში, ერთის სიტყვით, რომ შეეძლოს ფრინველის ქერქში ჩაძრომა, ისევ კაცად დარჩენილს, მანძილის გადასაფრენად. აქაც ამ ფორმაში ფრინველად ადგილის გამოხატვა იქნება და არა რალაც. გარდაქმნა ადამიანისა გინდ ფრინველად, გინდ ნადირად. ამ ადგილობრითი ბრუნვის დადებითი და უარყოფითი ფორმები დამაბოლოვებელის მარცვლით იგივეობენ, რადგანაც უარყოფითი ელემენტი ან ბოლოდან უჯდება და ვერ მოახდენს რეტროგრესიულს ასიმილაციას:

რად? რად არ? — მტვრად — მტვრად არ

— ფრინველად — ფრინველად არ...

7) ხმობითი ბრუნვა ბოლოვდება ~~ი~~-ზე. საზოგადოდ ხმოვანებს დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართულს ენაში ადგილისა, დროისა, რაოდენობისა და ვითარების გამოხატვაში.

ამდენი — ემდენი — იმდენი

ასრე — ესრე — ისრე

ამოდენა — ემოდენა — იმოდენა

აგრე — ეგრე — იგრე

ამიერი — — — იმიერი

ჩვენს ლიტერატურაში ხშირად შეხვედებით ქვემოთ ნაჩვენებ ფორმების განურჩევლად ხმარებას, მაშინ როდესაც ყოველს იმ ფორმათაგანს თავისი განსაზღვრული მნიშვნელობა აქვს:

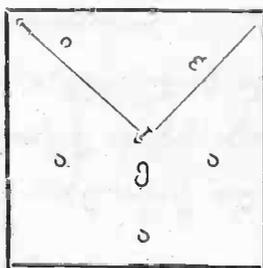
სსრე	—	ესრე
ამდენი	—	ემდენი
სსეთი	—	ესეთი
ამოდენა	—	ემოდენა

სიტყვებში: **სსრე**, **სსეთი**, **ამოდენა** გამოიხატება აზრი განუსაზღვრებით, მეორე რიგ სიტყვებში კი განსაზღვრებით.

გადავსინჯოთ ახლა სხვა სიტყვები, რა გვარ აზრის შეცვლას ახდენენ მათში ხმოვანები:

მირბის	—	მორბის
მიჰქრის	—	მოჰქრის
მიჰფრინავს	—	მოჰფრინავს
მირბენ	—	მორბენა
მიქროლ	—	მოქროლვა და სხვები...

ამ გვარ მაგალითებში გვიჩვენებს პირისა, ანუ საგნის მოახლოვებას მთქმელთან, ა კი პირისა, ანუ საგნის განშორებას. აი, ხმოვითი ბრუნვაშია ც ამ გვარადვე ნიშნავს მოახლოვებას, ანუ სურვილს მოახლოვებისას დამძახებელთან. ხმოვანები ამ გარჩეულ მაგალითებში აზრის გამოხატვის დაგვარშეგვიძლიან გრაფიულად გადავცეთ მკითხველს ასე.

ამასთან ხმოვანები თვით ბრუნვათა ელემენტებშია ც (სი, სა, თი, თა, აღ) არა ჰკარგავენ აზრის თავისებურს აღნიშვნას.

ასევე შესანიშნავია ხმოვანებით აზრის ცვლა საზოგადოდზმნებშია ც.

ვაწერ

ვაწერ

ვეწერვი

ვეწერ

ახლა, ვიდრე შევეუდგებოდეთ ზმნის განხილვას, ჩვენ გადავსინჯოთ რამდენიმე მაგალითი ქართული ენის სიტყვების წარმოებისა:

მამა-(ი)—უ-მამ(ა)-ო—უ-მამ-ო-სა—უ-მამ-ო-სა-ვით

უ-მამ-ო-სა-ვით-ა-ცა—უ-მამ-ო-სა-ვით-ა-ცა-ო

მამა — მამა-მთილ-ი—სა-მამა-მთილ-ო—სა-მამა-მთილ-ო-სა

სა-მამა-მთილ-ო-სა-გან—სა-მამა-მთილ-ო-სა-გან-ვე—სა-მამა-მთილ-ო-სა-გან-ვე-ო

ხელ-ი—ხელ-ად (ადგილობრილი ბრუნვა, ისე მარდად მოიტანა, თითქო ხელში ჰქონდაო)

აქედამ—ხელადა (ჭურჭელი)—ხელ-ად-ა-თი (ხელადით)

ხელ-ად-ით-ვე უ-ხელ-ად-ო-თი-ვე—უ-ხელ-ად-ო-თი-ვე-ო

საყურადღებოა აგრედვე ის მოვლენაც, რომ სიტყვების წარმოებაში ხშირად მიცემითი ბრუნვის ელემენტს **სა-ს** ეკვეთება წინიდან **ს** და წარმოებაში პრეფიქსად რჩება მარტო **ა**:

დგმა — **სა**—დგ-ო-მ-ი — ზედ-**სა**-დგ-ო-მ-ი

— ზედ-**სა**-დგ-ო-მ-ი-არი — ზედ-აღგარი

შარტვა — **სა**-შარტ-ი — აშარტ-ი — ა-რტაშ-ი

— ა-რტან-ი

კიდვა — **სა**-კიდ-ო — ა-კიდ-ო

ყბა — **სა**-ყბ-ე — **სა**-ყბე-ული (ვილი)

ა-ყბე-ური

ჭიმვა — **სა**-ჭიმი — ა-ჭიმი

ჭიდვა — **სა**-ჭიდო — **სა**-ჭიდო-არი — ა-ჭინარი.

ერთის სიტყვით, ქართულს ენაში ჩვენ ვერა ვხედავთ ისეთს ორგანულს ელემენტებს კანკლედობისას, როგორც არაბულს სალიტერატურო ენაში, ანუ ინდო-ევროპელთა ენებში. ჩვენი კანკლედობის ფორმები და საზოგადოდ სიტყვის წარმოება წარმოადგენს მარტივ ელემენტების აგლომერაციას, ანუ ასხმა-

აკინძვას. თვით ის უთანხმოება, მოურჩეველობა ჩვენ გრამმატიკოსთა შორის შესახებ ბრუნვათა რაოდენობისა მჭევრმეტყველურად ამტკიცებს ჩვენგნით ნათქვამსა. თვით ის საზოგადო გაურკვეველობა და წყვედიადით მოსილობა ჩვენი გრამმატიკის ყოველი ნაწილისა დაჯერებით, დაბეჯითებით გვეუბნება, რომ ჩვენი გრამმატიკოსები ტყუილ გზას ადგნენ თავიანთ საგნის კვლევა-ძიებაში. ქართულისთანა ენებისათვის დაწერილი გრამმატიკა უნდა შეიცავდეს ელემენტების სწავლებას, და გვიჩვენებდეს, თუ რა ელემენტს რა ადგილი უჭირავს აგგლომერაციაში, ანუ ელემენტთა ასხმა-აკინძვაში.

ეს ხომ ასეა, მაგრამ პედაგოგიურის მხრით ჩინებული იქმნება დავტოვოთ ეს შვიდი*) ბრუნვა და ამ გვარად ვიგულისხმოთ კიდევ კანკლედობა. თუმცა მომავალ გრამმატიკოსის მოვალეობად მიგვაჩნია თავის გრამმატიკაში გვებასოს აგრედვე ელემენტების შესახებაც: ბრუნვათა ელემენტები რა მნიშვნელობას აძლევენ სიტყვას სუფიქსობაში, პრეფიქსობაში? რომელი ბრუნვითი ელემენტები იხმარება მარტო სუფიქსობაში, მარტო პრეფიქსობაში, რომელი პრეფიქსობაში და სუფიქსობაში? რა პრეფიქსები რა ცვლილებას ახდენენ დამაბოლოველ ხმოვანზე? როგორ გადიბმ-გადმოიბმიან ბრუნვათა ელემენტები სუფიქსობაში, პრეფიქსობაში? და სხვა ამგვარად ..

II

უღვლილები

წინად, ვიდრე გადავცემდეთ მკითხველს ახალს მოსაზრებას ზმნათა უღვლილების შესახებ, ჩვენი მოვალეობაა გავაცნოთ მას მოკლედ ყოველივე, რაც კი ჩვენამდე საყურადღებო წარმოთქმულა ამავე საგანზე.

ანტონ კათალიკოზი, რომელიც ქართველი ფილოსოფოსის იოანე პეტრიწის შემდეგ ირიცხება ჩვენში პირველ გრამმა-

*) სახელობითი, ნათესაობითი, მიცემითი, შემასმენელობითი, მოქმედებითი, ხმობითი და ადგილობითი.

ტიკოსად, ჰყოფს ქართულს ზმნებს რვა უღვლილებად. ყოველს უღვლილებას, მისის აზრით, აქვს თავთავისი ნიშანი, რომელიც უნდა ეძიოთ პირველის პირის ფორმაში მოთხრობითი დახრისა აწმყოს ბოლო მარცვალში და იქნება ერთ-ერთი შემდეგ „ხმოვანთა, ნახევარ-ხმოვანთა და შუა-ხმოვანთა“-განი: ა, ე, ზ, ი, ო, უ, ჯ, ღ. ამასთან ყოველს ამ რვა უღვლილებათაგანს აქვს მრავლად თავთავისი განყოფილება, რომელთა გარჩევა აქაც მეტად არევ-დარევით არის ნაჩვენები. პირველ უღვლილებას ნიშნით ა (შეგვრავ, ვესავ, ვჰკავ...) აქვს მის გრამმატიკაში 7 ცალკე განყოფილება.

მეორე უღვლილებას ნიშნით	— ე —	15	განყოფილება
მესამეს ნიშნით	— ზ —	7	გან.
მეოთხეს	— ი —	12	
მეხუთეს	— ო —	8	
მექვსეს	— უ —	4	
მეშვიდეს	— ჯ —	1	
მერვს	— ღ —	7	

ამგვარად ანტონ ქათალიკოზის შეხედულობით ქართული ზმნები სამოცზე მეტ სხვა-და-სხვა გვარ განყოფილებაში არის მოთავსებული.

ქათალიკოზის მიერ აღნიშნულ ნიშნებთაგანი ზოგია სუფიქსების ხმოვანი ბგერა, როგორც მაგალითად: ა, ე, ო, თუმცა უსუფიქსო ზმნებში იგივე ხმოვანნი შეიძლება იყვეს ძირეულიც. დანარჩენ ნიშნებთაგანში ზოგი სიტყვის ძირის კუთვნილებას შეადგენს, როგორც: უ, ზ — ვჰს-ცურ, ვჰკუტა, ზოგი არის ფორმის დამაბოლოებელი სუფიქსი, მაგალითად: ი — გან-ვჰ-ხდ-ი, ზოგი ნიშანი კიდევ შეადგენს მთელს მარცვალს, ე. ი. ძირის ბგერას და დამაბოლოებელ სუფიქსს, მაგალითად: ჯ სიტყვაში ვიტყვი (ანტონის ტრანსკრიფციით ვიტყვი): ამასთანავე ნიშნად აქვს მიღებული ქართულში არ არსებული ბგერა ღ, რომელიც იგივეა რაც სომხურში Է და უდრის არაბულს სუკუნს და რუსულს Ъ .

არხიეპისკოპოზმა გაიოზმა, ანტონის შეგირდმა, 1789 წ. კრემენჩუკში გამოსცა თავისი გრამმატიკა, რომელშიაც გვინი-

ნიშნავს რვის მაგივრად მხოლოდ ექვსს უღვლილებას. ვარლამი კია, პირველი საქართველოს ექსარხოსი, თავის გრამმატიკაში გვაძლევს 7 უღვლილებას, თუმცა სიმოკლისათვის მოჰყავს მაგალითები მარტო სამი უღვლილებისა.

ყველა ზმნის შესახები მოსაზრებანი გაიოზისა, ვარლამისა, აგრედვე ბატონიშვილის დავითისა და სხვა მათთა მიმდევართა ფრიად ცოტა რითმე განირჩევა ანტონისებურ თეორიისაგან. ამათ ყველას ნიშნებად მიღებული აქვსთ იგივე „ხმოვანნი, ნახევარ-ხმოვანნი და შუა-ხმოვანნი“, როგორც ანტონ კათალიკოზს.

შესანიშნავია, რომ არც ერთი მათგანი არ გვეუბნება, თუ ზმნების უღვლილებაზე დაყოფისათვის რა მიზეზით, ანუ რა საბუთით მიუღიათ ზოგან ფორმის დამაბოლოვებელი სუფიქსი, ზოგან ძირეული ხმოვანი, ზოგან სუფიქსთა ხმოვანნი და არა მათი თანახმოვანნი, ანუ მთლად სუფიქსები.

ეს ძნელად გამოსარკვევი და მეტად გაუგებარი კლასიფიკაცია ვერ იბოგინებდა დიდ ხანს. მაშინ, როდესაც ერთი რიგი გრამმატიკოსებისა იკარგებოდა რალაც საბორძიკო ანტონის მიერ ნაანდერძევს ნიშნებში, მეორე რიგი გრამმატიკოსებისა: სოლომონ დოდაშვილი, პლატონ იოსელიანი, დიმიტრი ყიფიანი და სხვები იასე ჩუბინაშვილის მოთავეობით, უკვირდებოდა ქართულ ზმნებში პრეფიქსების შეცვლას. ამათ შენიშნეს, რომ ზმნებსა აწმყოს პირველი პირის ფორმაში ხან გ მოუძღვით, ხან ძ.

შენიშნეს თუ არა ესა, მაშინვე დაადგინეს ორი უღვლილება:

პირველს უღვლილებას აკუთვნეს ზმნები პრეფიქსით გ და მეორეს ზმნები პრეფიქსით ძ. ასე და ამ გვარად დღემდე თვით ბბ. ქუთათელაძე, ჟორდანიას და ხუნდაძემდე ჩვენი გრამმატიკოსები მაგრად და მედგრად დასდგომიან ამ კლასიფიკაციას და უნებლიედ ყურს იყრუებენ ყველა ახალს მოსაზრებაზე შესახებ იმავე საგნისა.

ეს ახალი კლასიფიკაცია, მართალია, პირველის შეხედვით ყველას, ვისაც კი თითონ არ მოუჭიდნია ხელი ამავე საგნის კვლევა-ძიებისათვისა, ეჩვენება უფრო მარტივად და ფრიად დამაკმაყოფილებლად, ვიდრე ანტონისებური კლასიფიკაცია არის, მარამ, ღრმად რომ ჩაუკვირდეთ საგანსა და გაუკეთოთ ანალიზი ზმნათა ფორმებსა, დარწმუნდებით, რომ ეს თეორია, მომხიბლავი ყველა სიმარტივისა და სიადვილის მძებნელისა, არის მარტო ხელოვნებითი თეორია და ოდნავაც არის ვერ გაუძლებს კრიტიკის მსჯავრს.

მართლაცა-და, ერთსა და იმავე დროს ერთი და იგივე ზმნა პრეფიქსებად მიიღებს ხოლმე ცალკე გ-საც, მ-საც და ამ ორივე ელემენტს შეკავშირებითაც ვმ: ვწერ, მწერ—ვმწერლობ, ვგმობ, მგმობ, ვმგმობელობ, ვაკერებ, მაკერებ, ვმკერვლობ...

ახლა თუ კი ერთი და იგივე ზმნა მათის სწავლებით გინდათ პირველს უღვლილებას აკუთვნებთ, გინათა მეორეს, მაშინ რისათვის მოინდომეს ორის უღვლილების დადგენა და არა ერთისა?.. ამასთან ჩვენ არ ვიცით, მათის სწავლების მიმდევარნიც რომ ვიყვეთ, რომელს უღვლილებას ვაკუთვნოთ ამ გვარო ზმნები: ვმწერლობ, ვმკერვლობ, ვმგმობელობ... უსაფუძვლობა ამ გვარად ზმნების დაყოფისა აშკარად იგრძნო კიდევ იასე ჩუბინაშვილის ერთმა უძლიერესმა მიმდევარმა, პ. იოსელიანმა, რომელმაც თავის გრამმატიკაში ზმნების ორ უღვლილებად დაყოფის შემდეგ წამოიძახა: „თუმცა ასე დავადგინეთო, მაგრამ ყველა ქართული, ზმნა უკანონო არისო“.

ვიდრე მკითხველი საზოგადოება გაიცნობდა ნეტარ-ხსენებული დიმიტრი ყიფიანის გრამმატიკას, 1855 წელს პეტერბურგში დაიბეჭდა გრამმატიკა განსვენებული დავით იასეს ძის ჩუბინაშვილისა. ავტორმაც აგრედვე შეიგნო უსაფუძვლობა თეორიისა, აუხვია მას გზა და დაუწყო ზმნებს სუფიქსებიდან სინჯვა. მისი ხანგრძლივი შრომა დაგვირგვინდა იმითი, რომ თავის გრამმატიკაში ჩამოგვითვალა ოცი უღვლილება სხვა-და-სხვა სუფიქსების მიხედვით, მაგალითად; პირველი უღვლილება სუფ-

ეზ, მეორე უღვლ.—სუფ. აზ, მესამე—ავ, მეოთხე—ევ, ენ, (?) მესუთე—აგ (?) და სხვები ამ გვარად.

ჩვენ არ გამოუდგებით დანარჩენს გრამმატიკების განხილვას, რადგანაც ვერც ერთში ვერ შეხვდებით. რაიმე ახალს იმავე საგნის შესახებ შეხედულებას. საზოგადოდ კი ვიტყვით, რომ ჩვენი გრამმატიკოსები ზმნებზე შეხედულობის მხრივ წარმოადგენენ ორს ბანაკს: ერთი ბანაკი უკვირდება პრეფიქსებსა და აქა ჰპოულობს ნიშნებს ზმნების უღვლილებას და ყოფისათვის, ხოლო მეორე ბანაკი სუფიქსებში ეძებს საჭირო ნიშნებს. პირველი კლასიფიკაცია ეკუთვნის იასე ჩუბინაშვილსა და მის მიმდევართა, ხოლო მეორე კლასიფიკაცია ოდნავ აღინიშნა ანტონ კათალიკოზის, ხელში და გამოირკვა აკადემიკოსის დავით ჩუბინაშვილის მიერ.

დიდხანს ვუკვირდებოდით ჩუბინაშვილის ვრცელს სქემებს ოცის უღვლილებისას და დავრწმუნდით, რომ ქართული ზმნებისათვის მაგრე რიგად საყურადღებოდ არ ჩაითვლება მარტო სუფიქსები და მაშასადამე ამ სუფიქსებზე ვერ დადგინდება რომელიმე კლასიფიკაცია ყველა ზმნების უღვლილებისათვის დასაკმაყოფილებლად. უღვლილება ერთია ყველა ქართულ ზმნებისათვისა, გინდ სუფიქსი აზ ჰქონდეს ზმნას, გინდ ეზ, გინდ ევ, ენ, (?) და სხვები...

ჩვენის აზრით, ვერც სუფიქსები, ვერც პრეფიქსები ვერ აღინიშნებიან უღვლილების მაჩვენებელ ნიშნებად და, რასაკვირველია, იგივე უნდა ითქვას მათს ნაწილებზედაც. დასამტკიცებლად ამისა საკმარისია გავიხსენოთ, რომ ქართულ ზმნას ერთგვარად შეჰფერის ცვლა სუფიქსებისაცა და პრეფიქსებისაცა. ამასთან ორივე შემთხვევაში როგორც სუფიქსები, აგრედვე პრეფიქსებიც აძლევენ ზმნის დედა-აზრს სხვა-და-სხვა კილოს. მაშასადამე, თანაბრად იღებენ მონაწილეობას ზმნების როგორც გარეგან, ანუ ფორმის მხრივ, აგრეთვე შინაგან, ანუ ლოგიკის მხრივ შეცვლა-გადაცვლაში. ახლა, თუ სუფიქსების მიხედვით ჩუბინაშვილმა საჭიროდ სცნა ზმნები დაეყო ოცს უღვლილებად, რატომ პრეფიქსებს კი არ მიაქცია იმ გვარივე ყურადღე-

ბა? რატო პრეფიქსებს კი არ მიანიჭა თანაბრად ის უფლებანი, რა უფლებანიც უნდა ჰქონოდათ მათ სუფიქსებთან ერთად. ნუ თუ პრეფიქსებსა ნაკლები განყოფილებანი შეეძლო ეჩვენებინა პროფესორისათვის, ვიდრე სუფიქსებსა? — არა გვგონია, რადგანაც კანონიერ პრეფიქსებად (ნახეთ ჩვენი „საგრამმატიკო ესკიზი“, დებეჟდლი ივერიაში 1887 წ. №№ 214 — 222) ჩვენ მიგვაჩნია. შემდეგი: გჭ, ვა, ვი, ვე, ვუ, მჭ, მა, მი, მე, მჭმ, ვამ, ვიმ, ვემ, ვუმ, მამ, მამ, მემ. უკანასკნელ შემთხვევაში, ე. ი. პროფესორ ჩუბინაშვილს რომ ეცნო პრეფიქსებშიაც იგივე ფაქტორები ფორმალურისა და ლოგიკურის მხრივ ზმნათა დედა-აზრის ცვლისა, მაშინ მას დასჭირდებოდა დაედგინა იმდენი უღვლილება ქართულის ზმნებისათვის, რამდენი მათემატიკური თანააღრიცხვა (Сочетание) გამოუვიდოდა, ოროლად რომ აეღო იმ რიცხვიდან, რომელსაც შეადგენდა ჯამი პრეფიქსებისა და სუფიქსებისა ერთად.

აი, ახლა თქვენ თითონ განსაჯეთ, მკითხველო, რამდენად დაუშორდებოდა ამ მოვალეობის ასრულებით პროფესორი ჭეშმარიტებას, უარესად გაგვიძნელებდა საგანს და ქართულის ზმნიდან შეგვიქმნიდა რაღაც საარაკო გამოცანას.

ქართული ენა იმ ენათა თვისებისა არ არის, რომელ ენათა სიტყვების წარმოებაში იხმარება ან მარტო სუფიქსაცია, ან მარტო პრეფიქსაცია. ქართულს თანაბრად შეჰფერის პრეფიქსაცია, სუფიქსაცია და ინფიქსაცია, რაც პირველად არის აღნიშნული ამ ჩვენს წერილში. ამ ერთის საბუთითაც საკმარისად მტკიცდება, რომ ქართული ზმნების ჭეშმარიტისა და სრულის უღვლილებისათვის საკმარისი არ არის მარტო სუფიქსებზე, ანუ პრეფიქსებზე დამყარებული კლასიფიკაცია, რა გინდ განსაცვიფრებელის სიმარტივით იყვეს კიდევ იგი დადგენილი. ჩვენი მოკლე კრიტიკული განხილვა ქართულის საგრამმატიკო ლიტერატურისა საჭიროებს გავიხსენოთ აგრედვე მოკლედ უცხოელ მკვლევართა აზრი შესახებ ქართულის ზმნისა. ფრი-

დრიხ მიულლერმა თავის „Zur Conjugation des georgischen Verbrums“-ში გამოსთქვა მეტად ახირებული აზრი, რომ ვითომც ყველა ქართული ზმნის ფორმები იყვეს პერიფრაზით შემდგარი. ახირებულობა აბკვარი მსჯელობისა ცხადია ყოველის ქართველისათვის, რადგანაც შესაძლებელი არ არის, რომ ამგვარი ფორმები (ვჰწერ, ჰწერ, ჰწერს, ვჰწერო, ვჰწერე, მეწერე, გეწერე...) წარმოამდგარნი იყვნენ შემდეგის ფორმებიდან (ვჰწერვარ, ჰწერხარ, ჰწერარის...). საზოგადოდ, რასაკვირველია, კი არ ითქმის, მაგრამ ჩვენ ზმნას აქვს ზოგან პერიფრაზით შემდგარი ფორმებიც: მიწერია, გიწერია, უწერია.... ე. ი, ჩემ მიერ წერილარს, შენ მიერ წერილარს, მის მიერ წერილარს.

ბევრად აღრე ფრიდრიხ მიულლერზე ერთმა იტალიელ ბერმა ფრანჩისკო მარია მაჯიომ თავის გრამმატიკაში „Syntagmaton linguarum orientalium, quae in Georgiae regionibus audiuntur“ წარმოსთქვა ყველაზე შეუწყნარებელი და მეტად მტკნარი აზრი, რომ ვითომც ქართულში იმდენი უღვლილება იყვეს, რამდენიც ზმნაა. ეს გრამმატიკა მარია-მაჯიოსი თითქმის ქვა-კუთხედ შეიქმნა შემდეგ უცხოელ მკვლევართათვის. საზოგადოდ უნდა ვთქვათ, რომ ქართული ზმნის შემუშავებაში უცხოელებმა თვით შლეიხერამდე არამც თუ არასფერი ახალი არა შესძინეს-რა ჩვენს საგრამმატიკო ლიტერატურას, არამედ, პირიქით, უფრო ბურუსით შემოსეს გამოსაკვლევნი საგანი. ან როგორ მოიქცეოდნენ სხვაფრივ, როდესაც ქართული ენის ცოდნა მათ არა ჰქონდათ და იძულებულნი იყვნენ ესარგებლნათ იმისთანა საცოდავ წყაროებით, როგორიც იყო მათთვის შესაგნებ ენაზე დაწერილი გრამმატიკა მარია-მაჯიოსი, ანუ ფირალაშვილისა (რუსულად). ამის შემდეგ არც უნდა გვიკვირდეს, რომ ყველა მათგანს ჩვენი ზმნა და მისი უღვლილება მიაჩნდა რაღაც გაუგებარ გამოცანად, რომლისათვისაც ვითომც არც კანონი არსებობდეს და არც რაიმე სისტემა ¹⁾.

¹⁾ ნახეთ „О грузинской грамматической литературе“, проф. Цагарели.

მოქმედებითი და ვნებითი გვარის აწმყოში ქართული ზმნა უღვლილდება საზოგადოდ შემდეგის საზოგადო სქემით:

სუბიექტური მიუმართავი უღვლილება	ქე:	შენ:	ის:
	ქს —	შს —	ისს — ს
	ქა —	ა —	ას — ს
	ქი —	ი —	ი — ს
	ქი — ვი(ები)	ი — ვი(ები)	ი — ვი-ს(ებს)
ჩვეულებრივი მრავლობითი			

ორში ტრიალი	მქ —	ტქს —	ქს —
	მა —	ტა —	ქა —
	მი —	ტი —	ქი —
	მქ — ვი	ტქს — ვი	ქს — ვი
	მქს —	ტქსს —	ქსს —
	მა — ს	ტა — ს	ქა — ს
	მი — ს	ტი — ს	ქი — ს
	მქ — ვი-ს	ტქს — ვი-ს	ქს — ვი-ს
შენ, ის — მე	მე, ის — შენ	მე, შენ, ის — იმას იმათ	

ჩვეულებრივი მრავლობითი

თქვენ, ისინი — მე	ჩვენ, ისინი — შენ, თქვენ	ჩვენ, თქვენ, ისინი — იმას, იმათ

ორში ტრიალი	ტქს —	ტქს — თ
	ტქა —	ტქა — თ
	ტქი —	ტქი — თ
	ტქმ — ვი	ტქმ — ვი-თ
	ტქსს —	ტქსს — ს-თ
	ტქა — ს	ტქა — ს-თ
	ტქი — ს	ტქი — ს-თ
	ტქმ — ვი-ს	ტქმ — ვი-ს-თ
შენ ის — ჩვენ	მე, ის — თქვენ	

ჩვეულ. მრავლობითი
თვენ, ისინი — ჩვენ

შენიშვნა: ჩვეულებრივი მრავლობითი მდგომარეობს იმაში, რომ ბოლოდან ს-ის მაგიერ მრავლობითში ყველგან მთელს სქემაში უჯდება ენ. ამასთან, თუ ამ ს-სა მოსდევს ი, ამ შემთხვევაში ენ-ის მაგიერ უჯდება — ან დანარჩენს ფორმებში კი ყველგან ემატება ბოლოდან თ.

ს ა მ შ ი ტ რ ი ა ლ ი

33770

აიღეთ მაგალითად ზმნა **წერა**, მოჰკვეთეთ მას სახელ-ზმნის დამაბოლოებელი **ა**, დაგრჩებათ **წერ**. ხაზის ძაგივრად ჩაუსვით მთელს სქემაში ეს ტემა და გვექმნებათ თვალ-წინ სრული უღვლილება ზმნისაგან **წერა** აწმყო მოქმედებითი და ვნებითი გვარისა მოთხრობითი დახრაში. (*praesentis indicativi activi et passivi*).

გადავსინჯოთ სხვა ზმნები. ზმნას **ცხება** ბრძანებითი დახრის ფორმები ექმნება: **ცხე**, **ა-ცხე**, **ო-ცხე**; სწორედ ისევე სამის პრეფიქსით, როგორც ზმნას **წერა**—**წ-წერე**, **ა-წერე**, **ო-წერე**. რადგანაც მოყვანილი სქემა ამ სამს პრეფიქსზეა აშენებული, ამისათვის, აშკარაა, ზმნა **ცხება**ც უნდა დაუღვლილდეს იმავე სრულის სქემით, რა სქემითაც დავაუღვლილეთ ზმნა **წერა**. მართლაცა-და, ამ ზმნასაც რომ მოვკვეთოთ დამაბოლოებელი **ა** და დარჩომილი ტემა **ცხებ** ჩავუსვათ ყველგან ხაზის მაგივრად სქემაში, გვექმნება ამა ზმნისაგანაც სრული უღვლილება *praesentis ind. act. et passivi*. ერთის სიტყვით, მოკლედ რომ ვთქვათ, ამ სრულის სქემით დაუღვლილდება ყოველი ზმნა სამის პრეფიქსით.

(**ც**, **ა**, **ო**): კრება — ჰკრიბე, აკრიბე, იკრიბე
 ცნობა — ჰცანი, აცანი, იცანი,
 გრება — ჰგრიხე, აგრიხე, იგრიხე...

საკირთა მხოლოდ ხაზის მაგივრად ყველგან სქემაში ჩავსვას ტემები: **კრეჭ**, **ცნობ**, **გრეხ**, **ბრეც** და სხვა. ახლა ავიღოთ ეს ზმნები, რომელთაც ნაკლები პრეფიქსი ექმნება ბრძანებითი დახრის ფორმაში.

მაგალითად ზმნას **ცნობა** ბრძანებითი დახრაში ექმნება მართლაც **ა-ცნე**, **ი-ცნე**, რადგანაც არ ვამბობთ ვჰცნობ, არამედ ვამბობთ **ვა-ცნობ**, **ვი-ცნობ**.

ამ ზმნის ტემა იქმნება **ცნობ**. ხაზის მაგივრად სქემაში თუ ჩავუსვამთ ამ ტემას, გვექმნება აგრედვე სრული უღვლილება ამა ზმნისა. ამასთან არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ზემოდ მოყვანილს სქემაში ის ფორმები არ ექმნება მიუძარათავი და

მიმართულებითი ზმნას ცხობა, რომელიც იწყება პრეფიქსით ჰ, რადგანაც ამ ზმნას, ვიმეორებ, არა აქვს ბრძანებითი დახრის ფორმა ჰ-თი. ზმნებს: გინება—აგინე, იგინე, მკობა—ამკე, იმკე, წოვება—აწოვე, იწოვე, ცემინება—აცემინე, იცემინე... სწორედ ასევე არ აქვს ბრძანებითი დახრის ფორმა ჰ-თი, ამისათვის ყოველი მათგანი დაუღვლილდება შემოკლებულის სქემით, როგორც ზმნა ცხობა.

ჩვენ გავსინჯეთ ორი ჯგუფი ზმნებისა. ზმნებს პირველის ჯგუფისას ჰქონდა სამივე პრეფიქსი (ჰ, ა, ი), ამისათვის ზმნები ამა ჯგუფისა, როგორცა ვნახეთ, დაუღვლილდება სრულის ზემო-მოყვანილის სქემით. მეორე ჯგუფისას არა აქვს ბრძანებითი დახრაში ფორმები ჰ-თი, რისა გამო ეს ზმნები, თუმცა უღვლილდება იმავე სქემით, მაგრამ სქემაში არ ექმნება ის ფორმები, რომელიც იწყება პრეფიქსით ჰ. ჩვენ შეგვეძლო აქ ჩამოგვეთვალა კიდევ ზმნები, რომელთაც ბრძანებითი დახრაში აქვთ პრეფიქსები მარტო: 1) ჰ, ი, 2) ჰ, ა, 3) ჰ, 4) ა, 5) ი და გვეჩვენებინა მკითხველისათვის, რომ ნაკლულევენება პრეფიქსისა ბრძანებითი დახრაში იწვევს ისეთსავე ნაკლულევენებას სქემაში, მაგრამ საჭიროდ არ დავინახეთ, რადგანაც ცხადია ეხლა ყველასათვის, რომ რამდენი ფორმაც ბრძანებითი დახრისა ექმნება რომელიმე ზმნას, იმდენგვარად დატრიალდება იგი მთელს უღვლილებაშიაც. მოკლედ რომ ვთქვათ, ბრძანებითი დახრის ფორმების მიხედვით ზოგს თითო ფორმა აქვს საზოგადო სქემის სხოლიოებში, ზოგს ოროლი, ზოგს სამ-სამი და მეტიც. შედგენილ სქემიდან ვტყობულობთ, რომ ქართულს ზმნას მოქმედებითი და ვნებითი გვარის აწმყოში აქვს maximum 170 ფორმა, მაშინ როდესაც ბერძნულსა და ლათინურში იმავე მოქმედებითი და ვნებითი გვარის აწმყოს მოთხრობითი დახრას აქვს 12 და 16 ფ., ფრანგულს, გერმანულს, ინგლისურს და რუსულსა და სხვა ენებს კი მარტო 12 ფ. ხოლო ქართული ზმნის მთელს უღვლილებას თავისის დროთა წარმოებით ექმნება maximum 1700 ფორმა. ეს რაოდენობა ფორმებისა დღევანდლამდე არ იყო სისტემატიურად ზუსტად სისრულით შესწავლილი, რისა გამო

არცერთს ქართულს გრამმატიკაში არ არის იგი აღნიშნული. ამ სქემის შედგენით ჯგუფ-ჯგუფად, კონებად შევკარით და დავალაგეთ აუარებელი ფორმები ქართულის ზმნისა და მით გავიაღვილეთ შეგნება უღვლილებისა, რომელიც არ ემორჩილებოდა ბერძნულ-ლათინურის ალაბით მზომავთა. ქართული ზმნა ისეთი რთული საგანია, რომ, სწორე მოგახსენოთ, მე თვითონ მიძნელდება ყოველივე გადავცე მკითხველს დალაგებით, რაც რომ 1885 წლის აქედ კვლევა-ძიებით შემისწავლია მის შესახები.

კ. დოდაშვილი

(შემდეგი იქნება)

მოთხო

1894

W V

კ. დოდაშვილი

W V

140

მოთხო

"Amster"
" 1894.
W VI
09 140

ახალი გზა-კვალი

ქართული გრამმატიკის კვლევა-ძიებისა

აქამდინ ჩვენ გვქონდა ლაპარაკი, თუ რა გვარად უღვლილ-
დებდა ქართული ზმნა აწმყოში. სისრულისათვის საჭიროა კიდევ
სხვა-და-სხვა ზმნებიც გადავსინჯოთ. მაგალითად ზმნები, რომელ-
თაც სახელ ზმნის დამაბოლოებელის „ა“-ის წინ უზით სუფიქსები
„ვ“, „მ“ უხმოვან ბგეროდ წინიდან: კირწყლვა, ფიცვა, ხარშვა,
ხრაკვა, ხიზნვა, შარტვა, ჭედვა, ჭიმვა, კიდვა, დგმა, ბმა, ს(ვ)მა,
ც(ვ)მა, შექმა, წასმა... თუ მოინდომოთ ამ გვარი ზმნებას დაუღვ-
ლილება ზემოდ მოყვანილის სქემით, ამისათვის ხაზის მაგივრად უნ-
და ჩაუსვათ სქემაში ზმნების გაგრძელებული ტემები: კირწყლვ —
კირწყლავ, ფისვ — ფისავ, ხრაკვ — ხრაკავ ხარშვ — ხარშავ, დგმ —
დგამ, ბმ — ბამ, სვმ — სვამ, ცვმ — ცვამ და სხვები ამებრ... სქემაში,
რასაკვირველია, ამ ზმნებსაც ის პრეფიქსიანი ფორმები არ ექმნება,
რა პრეფიქსიანი ფორმებიც არა აქვს: მათ ბრძანებითი დახრაში.

კირწყლვა	—	ჭ-კირწყლე,	ა-კირწყლე
		კჭ-კირწყლავ,	გა-კირწყლავ
ფიცვა	—	ჭ-ფიცე,	ა-ფიცე
		კჭ-ფიცავ	— გა-ფიცავ
გაარჩიეთ ზმნა	ფიცება (დაფიცება)	—	ა-ფიცე, ა-ფიცე კა-ფიცებ,
		გა-ფიცებ.	
ხარშვა	—	ჭ-ხარშე,	ა ხარშე
		კჭ-ხარშავ,	გა-ხარშავ
ბმა	—	ა-ბი — ა-ბი	
		გა-ბამ,	გა-ბამ და სხვები...

*) «მოამბე» № 4.

არის იმგვარი ზმნებიც, რომელთაც სუფიქსი „ვ“ თავის ადგილას არ უზიოთ, ესე იგი სახელზმნის დამაბოლოებელის „ა“ — ის წინ. ამ შემთხვევაში, როდესაც გსურთ შეიტყოთ „ვ“ — სუფიქსია, თუ სიტყვის ძირს ეკუთვნის, მიჰმართეთ იმავე ბრძანებითი დახრის ფორმებს, საცა „ვ“ როგორც სუფიქსი არ რჩება ხოლმე, რადგანაც ტემა ბრძანებითი დახრისა ყოველთვის უახლოვდება სიტყვის ძირსა:

ხვანა	—	ხვან, ხვანი (მო-ხვანი),	ო-ხან
		გვხვანა	— — — გო-ხნავ
ხვარა	—	ხვარ, ხვარე (გამო-ხვარე)	— — — გო-ხრავ (გამოხარე)
		გვხვარავ	— — — გო-ხრავ
კვალა	—	კვალ (გვ-კალი-მო-კვალ)	— — — ა-კალ — ი-კალ
		გვკვალავ	— — — გვ-კლა გ — გო-კლავ

ჩვენ ჩამოვთვლით ეხლა იმ ზმნათა მაგალითებს, საცა „ვ“ ბრძანებითი დახრის ფორმებში რჩება, რადგანაც „ვ“ ამ შემთხვევაში სიტყვის ძირის ნაწილია და არა სუფიქსი:

ფშენა	—	ფშენ (გვ-ფშენი — და-ფშენი)	ა-ფშენ — ი-ფშენ
		გვფშენი	— — — გვ-ფშენი — გო-ფშენი.
ბღვენა	—	ბღვენ — ა-ბღვენ	— — — ბ-ბღვენ
		გვბღვნი	— — — გვ-ბღვნი — გო-ბღვნი
გვა (დაგვა)	—	გავე, ა-გავე	— — — ბ-გავე
		გვგვი	— — — გვ-გვი — გო-გვი
ს(ვ)მა	—	სვი — ა-სვი	— — — ბ-სვი
		გვსვამ	— — — გვ-სვამ — გო-სვამ...

ამ მაგალითებიდან მკითხველი აშკარად გაიგებს, რომ გავრძელებული უღვლილების ტემა ექმნება იმ ზმნებსაც, რომელთაც სახელზმნის ტემაში „ვ-სუფიქსი“ თავის ადგილას არ უზიოთ:

ხვანა	—	ხნავ — გვხვანა	— — — გო-ხნავ
ხვარა	—	ხრავ — გვხვარავ	— — — გო-ხრავ
კვალა	—	კლავ — გვკლავ, გვ-კლავ, გო-კლავ	

საჭიროა კიდევ გავიხსენოთ აქვე ის ზმნები, რომელთაც სახელზმნის ტემაში უზიოთ ერთად რამდენიმე თანახმოვანი ბგერა.

ამ შემთხვევაში ქართულს ენას ხმოვანობისათვის საჭიროდ უცვნია აწმყოს უღვლილებაში ბოლოდან “ი“-ის მიმატება:

ბღღვა — ჭ-ბღღვენ, ა-ბღღვენ, ი-ბღღვენ,

სქემაში — „ვჭბღღვენ, ვაბღღვენ, ვიბღღვენ“-ის მაგიერ იქნება

ფშვნა — ჭ-ფშვენ, ა-ფშვენ, ი-ფშვენ,

გლა — ჭ-გალე, ა-გალე, ი-გალე,

ბრა — ი-ბარე (გამოიბარე)

, ვიბრ“-ის მაგიერ
ვა-ბრი

გაარჩიეთ ფორმა აბარე, რომელიც იქნება წარმოებული ზმნისაგან:

ბარება (გაბარება) — ა-ბარე, ი-ბარე,
ვა-ბარებ, ვი-ბარებ.

აგრეთვე არის შესამე ზმნაც:

ბარება (დაბარება) — ა-ბარე, ი-ბარე,
ვა-ბარებ, ვი-ბარებ.

ამ გვარი განსხვავება აზრისა ერთსა და იმავე ზმნაში მრავლად მოიპოვება, მაგრამ ჩვენ ისეც ბევრი სათქმელი გვაქვს და ამ გვარ წვრილმანებზედ ვერ შევიჩერდებით. გადავსინჯოთ ზმნები, საცა სახელ-ზმნის ტემის „ე“ იცვლება ბრძანებითი დახრის ტემაში „ი“-ზე. (ეპენტეზა):

ბრეცა — ჰ-ბრიცე, ა-ბრიცე, ი-ბრიცე, *

ვჰ-ბრეცე, ვა-ბრეცე, ვი-ბრეცე,

თქლეზა — ჰ-თქლიშე, ა-თქლიშე, ი-თქლიშე,

ვჰ-თქლეშე, ვა-თქლეშე, ვი-თქლეშე,

კბენჩა (კმენჩა) — ჰ-კბინჩე, ა-კბინჩე, ი-კბინჩე,

ვჰ-კბენჩე, ვა-კბენჩე, ვი-კბენჩე,

*) შეადარეთ: ნემეცური manu—männer, wunsch—wünschen, ოი ლათინურიდან oleum; ლათინური venatio—ფრანგული venaison, ლათ.—baesium—ფრანგული baiser, ისპანური beso.

აგრეთვე ღირს-შესანიშნავია ზოგიერთი ზმნა, რომლის ბრძანებითი დახრის ტემა განირჩევა თავისის სახით სახელ-ზმნის-ტემისაგან:

თხრ-ა	—	ჰ-თხარ-ე
გლ-ა	—	ჰ-გალ-ე
ხრ-ა	—	ჰ-ხარ-ე

უღვლილება ამგვარ ზმნებისა სქემით ასე იქმნება

თხრ-ა	—	ჰ-თხარ-ე	—	ი-თხარ-ე		
		გჰ-თხარი	—	ვი-თხარი		
გლ-ა	—	ჰ-გალ-ე	—	ა-გალ-ე	—	ი-გალ-ე
		გჰ-გლი	—	ვა-გლი	—	ვი-გლი
ხრ-ა	—	ჰ-ხარ-ე	—	ი-ხარ-ე		
		გჰ-ხარი	—	ვი-ხარი. (გაარჩიეთ ზმნა „ხვრა“).		

აი კიდევ სხვა რიგი შეცვლა სახელზმნის ტემისა: ბრძანებითი დახრაში:

ჰმევა	—	ა-ჰამ-ე,	—	ი-ჰამ-ე.
		ვა-ჰმევ,	—	ვი-ჰმევ.
ჰნევა	—	ა-ჰან-ე	—	ი-ჰან-ე
		ვა-ჰნევ	—	ვი-ჰნევ...

შემდეგი განმეორებული ზმნები (ფამფალი, კანკალი, ცახცახი, თახთახი, ცუნცუნლა, ტურტური და სხვა) თუ გსურთ დააუღვლილოთ ზემომოყვანილის სქემით და მოუძებნოთ მათ პირველი ტემა, ამისათვის საჭირო იქმნება უარყოფითი ფორმები ბრძანებითი დახრისა:

ფამფალი	—	ნუ ჰ-ფამფალებ,	ნუ	ა-ფამფალებ,	ნუ	ი-ფამფალებ,
		გჰ-ფანფალებ,		ვა-ფამფალებ,		ვი-ფამფალებ,
				ა-ფამფალებ.		ი-ფამფალებ,
				ვა-ფამფალებ,		ვი-ფამფალებ.
ცახცახი	—	ნუ ჰ-ცახცახებ,	ნუ	ა-ცახცახებ,	ნუ	ი-ცახცახებ,
		გჰ-ცახცახებ,		ვა-ცახცახებ,		ვი-ცახცახებ,
				ა-ცახცახებ,		ი-ცახცახებ,
				ვა-ცახცახებ,		ვი-ცახცახებ
				და სხვანი და სხვანი...		

ამ გვარ ზმნებს მთელს სქემაში პრეფიქს „ჰ“ თი ექმნება მარტო სუბიექტური უღვლილება, ე. ი. მიუმართავი. ასევე გადავსინჯოთ ზმნები სახელ-ზმნის დამაბოლოებელ „ი“ — „ა“-ის წინ მარცვლებით „ილ“, „ილ“: კივილი, წივილი, ბლავილი, კნავილი, ღმუილი, ბრძოლა, თრთოლა, ქროლა, სროლა... ამ ზმნების დაუღვლილებისათვისაც საჭიროა აგრეთვე მივმართოთ უარყოფითი ბრძანებითი დხრის ფორმებს.

ამ ზმნებსაც, უნდა გვახსოვდეს, არ ექმნება ობიექტური უღვლილება მთელს სქემაში პრეფიქსით „ჰ“, რადგანაც აზრს მოკლებული იქმნება ამ გვარი ფორმები: მჰ-კივი, გჰ-კივი, მჰ-ბლავი, გჰ-ბლავი. და სხვა.

კივილი	— ნუ ჰ-კივი, ნუ იკივლებ	} ი-კივლე
	გჰ-კივი, გი-კივლებ	
ბლავილი	ნუ ჰ-ბლავი, ნუ ი-ბლავლებ	} ი-ბლავლე
	გჰ-ბლავი, გი-ბლავლებ	
კნავილი	— ნუ ჰ-კნავი, ნუ ი-კნავლებ	} ი-კნავლე
	გჰ-კნავი — გი-კნავლებ	
	და სხვანაირ... და სხვანი ...	

გაარჩიეთ ზმნები:

დაკივლება	— და-ჰ-კივლე, და-ბ-კივლე, და-ი-კივლე
	და-გჰ-კივლებ, და-გბ-კივლებ, და-გი-კივლებ
დაბლავლება	— და-ჰ-ბლავლე, და-ბ-ბლავლე, და-ი-ბლავლე
	და-გჰ-ბლავლებ, და-გბ-ბლავლებ, და-გი-ბლავლებ,
დაკნავლება	— და-ჰ-კნავე, და ბ-კნავე და-ი-კნავე
	და-გჰ-კნავლებ, და-გბ-კნავლებ, და-გი-კნავლებ.
	და სხვანი... და სხვანი....

შენიშვნის ღირსია აგრეთვე ის ზმნები, რომელთაც ორო-ლი ფორმა აქვსთ აწმყოში სუფიქსი „ჰ“ თი:

თხოვნა	— ნუ ჰ-თხოვ, ნუ ჰ-თხოულობ, ნუ ი-თხოვ
	გჰ-თხოვ, გჰ-თხოულობ, გი-თხოვ
	ი-თხოვე, ი-თხოვე
	გი-თხოვე, გი-თხოვე.

მკითხველი აღვილად მიხვდებოდა ჩვენის აქნობამდე ბაასიდან, რომ ყოველი ზმნის მთელი უღვლილებისათვის დედა-ფორმებად მიღებული გვაქვს ფორმები სახელ-ზმნისა და ბრძანებითი დახრისა. რად ავირჩიეთ დედა-ფორმებად ეს ფორმები და არა სხვა, ამაზე ეხლა ვილაპარაკებთ.

ქართული სახელ-ზმნა, რომელიც უდრის სხვა ენების განუსაზღვრელ დახრას (modus infinitivus), გამოხატავს უმთავრესს აზრს, იღვას ზმნისას. შემდეგ ამ ფორმას თითქმის ყოველთვის იქვს ერთი და იგრეე დაბოლორება ა, რაც აადვილებს წარმოებას. ამასთან როგორც სახელ-ზმნას სუფიქსების შეცვლით ეცვლება აზრი [კერ-ვ-ა, კერ-ებ-ა (დაკერება), კერ-გ-ინ-ებ-ა, კერ-ებ-ინ-ებ-ა, მ-კერ-ვ-(ა)ლ-ობ-ა...], სწორედ ასევე ბრძანებითი დახრის ფორმაშიც შეცვლა პრეფიქსისა გამოიწვევს ხოლმე აზრის შეცვლასა (ჰ-კერე, ა-კერე, ი-კერე, უ-კერე...). ამგვარად ამ ფორმების დედა-ფორმებად აღიარებით ჩვენ მივაგენით ორს უმთავრესს წყაროს. ქართული ზმნის სხვა-და-სხვაგვარად ტრიალისას. ამ დედა-ფორმების არჩევით ჩვენ ვაკმაყოფილებთ არა თუ მარტო ელემენტების პრეფიქსაციასა და სუფიქსაციას, არამედ ინფიქსაციასაც:

- ხენა — ჰ-ხან — „ჰ-ხან-ე“-ს მაგივრად (მოხნე) — ჰ-ხან-ი
 (მეორედ მოუჯდა დამაბოლოებელი ნიშანი ბრძანებითის დახრისა.)
 თხრა — ჰ-თხარ — „ჰ-თხარ-ე“-ს მაგივრად — — ჰ-თხარ-ე
 ფშენა — ჰ-ფშენ (დაჰფშენ) — „ჰ-ფშენ-ე“-ს მაგიერ — და-ჰ-ფშენ-ი
 ბღენა — ჰ-ბღენ — — „ჰ-ბღენ-ე“-ს მაგიერ და სხვები...

ეს ინფიქსაცია აგრედვე ეთვისება ჩვენს ზმნას და იხმარება ბრძანებითი დახრისა და მისგან წარმოებულს ფორმებში. ამასთან ზმნების ძირის შინაგან ცვლილებასაც შეხვდებით ბრძანებითი დახრის და მისგან წარმოებულს ფორმებში. ეს მოვლენაც ჰლადადებს ჩვენს სასარგებლოდ:

ბრეცა—ბრიცე, გლეჯა—გლიჯე, წკება—წკიპე, თქლე—თქლიშე, და სხვ...

ბრძანებითი დახრა, რომელიც უნიშნავს პრეფიქსებს მთელს უღვლილებას ერთის მხრით ქალიან წააგავს სახელ-ზმნას:

როგორც სახელ-ზმნა ერთსა და იმავე დროს სახელიც არის და ზმნაცა, ანუ მოკლედ რომ ვთქვათ, ორაზროვანია, სწორედ — ასევე ბრძანებითი დახრის ფორმებს შეუძლიან გამოხატოს ბრძანებაც მეორე პირთან მიმართული და დამტკიცებული სჯაც შესახებ იმავე პირისა. მაგალითად სიტყვებით „ჰწერე, აწერე, იწერე“ შემძლიან გიბრძანო კიდევ და ისე დამტკიცებითაც ვთქვა, რომ შენ აკეთე ყოველივე და არა სხვადა. აკადემიკოსს ბროსეს მოეწონა სისტემა ჩუბინაშვილისა, რომელმაც სახელ-ზმნით ჩატორო ზმნები თავის სიტყვათა კონაში. ამისა გამო წინასიტყვაობაში აკადემიკოსი ამბობს: „j'ai pensé, que cette méthode serait aussi avantageuse pour d'autres“.

ურიგო არ იქმნება აქვე მოვიყვანოთ ჩვენი ძველი გრამატიკოსებიც, რომელნიც აგრედვე დიდს მნიშვნელობას აძლევდნენ სახელ-ზმნასა ფილოსოფოსის იოფანეს, რომელიც ცნობილია მწერლობაში სახელით პეტრიწი, სახელ-ზმნისაგან ვის ჩამატებით აწარმოებს ვნებითი გვარის ზმნას (ქამა — ქამვა, ვიქამვი), ან ტონ ქათალიკოზის აზრით კი სახელ-ზმნა არის ძირი ზმნისა. (?)

ამ ჩამოთვლილ საბუთებზე გარდა, თუ დაუკვირდებით ქართული ზმნების დროთა წარმოებას, ერთხელ კიდევ დარწმუნდებით ამ ორის ფორმის დედა-ფორმებზე აღდარების აუცილებლობაში. დროთა წარმოების მხრივ ფორმების გადასასინჯავად მოვიყვანოთ ზმნების მაგალითებს 14-ის სხვა და სხვანაირი ჯგუფიდან:

1) ტემა სახელ-ზმნისა და ბრძანებითი დახრისა ეგვეგობენ:

წერ-ა — ჰწერ-ე — აწერ-ე — წერ-ესი = (3+ა+ი) წერ-ა — იძლე-ა
 კვებ-ა — — — — — = (3+ა+ი) კვებ-ე
 რეკ-ა — — — — — = (3+ი) — — — — —

2) ტემა ბრძანებითი დახრისა განირჩევა სახელ-ზმნის ტემისაგან ხმოვანის შეცვლითად) იმ შემთხვევაში როცა იმეორდება (01

ბრეკ-ა — ბრეკ-ე, ბრეკ-ე — ბრეკ-ე = (3+ა+ი) ბრეკ-ე — ბრეკ-ე
 ვგლეფ-ა — — — — — = (3+ა+ი) ვგლეფ-ე — ვგლეფ-ე
 თქლემ-ა — — — — — = (3+ა+ი) თქლემ-ე — თქლემ-ე

3) სხვა რიგი შეცვლა ტემის სახისაბრძანებითი დახრაში:

ჭკეპ-ა	—	—	ა-ჭამ-ე	ი-ჭამ-ე	= (ა+ი)	ჭამ-ე
ქნეგ-ა	—	—	—	—	= (ა+ი)	ქან-ე

4) აი კიდევ ერთგვარი შეცვლა ტემის სახისაბრძანებითი დახრაში:

თხარ-ა	—	—	ჰ-თხარ-ე	ი-თხარ-ე	= (ჰ+ი)	თხარ-ე
გღ-ა	—	ჰ-გალ-ე	ა-გალ-ე	ი-გღ-ე	= (ჰ ა+ი)	გღ-ე
ცად-ა	—	—	—	—	= (ჰ+ა+ი)	ცად-ე

5) ზმნები სუფიქსით „ვ“ უხმოვან ბგეროდ წინილამ:

ხარშე-ა (ტემა-ხარშაგ)	—	ჰ-ხარშე	ი-ხარშე-ე	= (ჰ+ი) ხარშე-ე
(ლა)მარხე-ა (მარხაგ)	—	—	—	= (ჰ+ი) მარხე-ე

6) ზმნები სუფიქსით „მ“ უხმოვან ბგეროდ წინილამ:

ბმ-ა (ბამ)	—	ა-ბმი	ი-ბმი	= (ა+ი) ბმი
ს(ვ)მ-ა (სვამ)	—	—	—	= (ჰ+ა+ი) სვამ-ე

7) ზმნები მარტივ სუფიქსიანი:

კეთ-ებ-ა	—	ა-კეთ-ე	ი-კეთ-ე	= (ა+ი) კეთ-ე
გმ-ობ-ა	—	—	—	= (ჰ+ი) გმ-ობ-ე

8) ზმნები რთული სუფიქსებით:

ქელ-გ-ი-ნებ-ა	—	ა-ქელვინ-ე	ი-ქელვინ-ე	= (ა+ი) ქელვინ-ე
დაძმ-ობ-ილ-ებ-ა	—	—	—	= (ა+ი) დაძმობილ-ე

9) ზმნები, რომელთაც „ვ“ სუფიქსი თავის ადგილას არ უზით, ე. ი. სახელ ზმნის დამაბოლოებელის „ა“-ის წინ:

კვრ-ა (კრავ)	—	ჰ-კარი	ა-კარი	ი-კარი	= (ჰ+ა+ი) კარ-ი
კვლ-ა (კლავ)	—	—	—	—	= (ჰ+ა+ი) კაჟ-ი

10) განმეორებული ზმნები (თამთალი, კანკალი, ცახცახი...): აგრეთვე ზმნები, რომელთაც სახელ ზმნის დამაბოლოებელის „ა“, „ი“-ის წინ უზით მარცვლები: „ილ, ოლ“ — (კივილი, წივილი, ბლავილი, ბრძოლა, თრთოლა, ქროლა, სროლა...)

ყველა ეს ზმნები სახელ ხმნის ტემის მოსაძებნად საჭიროებენ ბრძანებითი დახრის უარყოფითს ფორმას:

ფამთალი — ნუ ჰ-ფამთალებ, ნუ ა-ფამთალებ, ნუ ი-ფამთალებ
ვპ-ფამთალებ, ვა-ფამთალებ, ვი-ფამთალებ.

ა-ფამთალებ-ე, ი-ფამთალებ-ე
ვა-ფამთალებ-ე, ვი-ფამთალებ-ე

კივილი — ნუ ჰ-კივი, ნუ ა-კივილებ, ნუ ი-კივილებ
ვპ-კივი, ვა-კივილებ, ვი-კივილებ

ა-კივილებ-ე, ი-კივილებ-ე
ვა-კივილებ-ე, ვი-კივილებ-ე

11) ზმნები, რომელთაც ორბლოტი ფორმა აქვს პრეფიქს „ჰ“-თი:

თხოვნა — ნუ ჰ-თხოვ, ნუ ჰ-თხოვლობ, ნუ ი-თხოვ
ვპ-თხოვ, ვპ-თხოვლობ, ვი-თხოვ.

ჰ-თხოვ-ე, ი-თხოვ-ე
ვპ-თხოვ-ე — ვი-თხოვ-ე

კითხვა — ნუ ჰ-კითხავ, ნუ ჰ-კითხვლობ, ნუ ი-კითხავ
ვპ-კითხავ, ვპ-კითხვლობ, ვი-კითხავ

ჰ-კითხავ-ე, ი-კითხავ-ე
ვპ-კითხავ-ე, ვი-კითხავ-ე

ჩვენ ვერ შევუდგებით ყველა 11 ჯგუფის ზმნების დროთა წარმოებას, მარამ ვიტყვით კი გადაჭრით, რომ ყველა ჯგუფის ზმნებს დროთა წარმოებაში ფორმები ორ რიგად ეყოფა: ერთი რიგი ფორმებისა წარმომდგარია სახელ-ზმნის ტემისაგან, ხოლო მეორე რიგი ბრძანებითი დახრის ტემისაგან. მაგალითისათვის ავიღოთ თუნდ ზმნა „კეთება“ ზმნების მემვიღე ჯგუფიდან და გაუსინჯოთ დროთა წარმოება.

კეთება — ნუ ჰ-კეთებ, ნუ ა-კეთებ, ნუ ი-კეთებ
ვპ-კეთებ, ვა-კეთებ, ვი-კეთებ.
ჰ-კეთებ-ე, ა-კეთებ-ე, ი-კეთებ-ე
ვპ-კეთებ-ე, ვა-კეთებ-ე, ვი-კეთებ-ე

მომავალი მოქმედებითი და ვნებითი გვარისა ნატვრითი დახრაში:

(ნეტავი) გა-ვა-კეთებ-დე, გა-ვი-კეთებ-დე, გა-ვი-კეთებ-ო-დე
გა-ა-კეთებ-დე, გა-ი-კეთებ-დე, გა-ი-კეთებ-ო-დე,
გა-ა-კეთებ-დეს, გა-ი-კეთებ-დეს, გა-ი-კეთებ-ო-დეს,
გა-მა-კეთებ-დე... გა-მი-კეთებ-დე-ს... გა-მე-კეთებ-ო-დე...
და სხვა და სხვა...

ნამყოფი სრული მოქმედებითი და ვნებითი გვარისა მოთხრობითი დახრაში:

ვა-კეთებ-დი, ვი-კეთებ-დი, ვი-კეთებ-ო-დი
ა-კეთებ-დი, ი-კეთებ-დი, ი-კეთებ-ო-დი
ა-კეთებ-და, ი-კეთებ-და, ი-კეთებ-ო-და
მა-კეთებ-დი... მი-კეთებ-დი... მე-კეთებ-ო-დი...
და სხვა და სხვა...

ნამყოფი სრული მოქმედებითი და ვნებითი გვარისა სათუო დახრაში:

გა-ვა-კეთებ-დი, გა-ვი-კეთებ-დი, გა-ვი-კეთებ-ო-დი
გა-ა-კეთებ-დი, გა-ი-კეთებ-დი, გა-ი-კეთებ-ო-დი
გა-ა-კეთებ-და, გა-ი-კეთებ-და, გა-ი-კეთებ-ო-და
გა-მა-კეთებ-დი... გა-მი-კეთებ-დი... გა-მე-კეთებ-ო-დი...
და სხვა და სხვა...

Participium praesentis activi

მა-კეთებ-ელი, მკ-კეთებ-ელი.

Participium perfecti passivi:

კეთებ-ული, ნა-კეთებ-ი.

Participium futuri passivi:

სა-კეთებ-ელი.

უღვლილება შესამე სქემით (№ 3)

აწყო მოქმედებითი და ვნებითი გვარისა სათუო დახრაში:

(რომ) ვა-კეთ-ო,	ვი-კეთ-ო,	[კეთებ-ულ ვიყო *
ა-კეთ-ო,	ი-კეთ-ო,	კეთებ-ულ იყო.
ა-კეთ-ო-ს,	ი-კეთ-ო-ს,	კეთებ-ულ იყოს
მა-კეთ-ო,	მი-კეთ-ო,	მე-კეთ-ო (კეთებ-ულ მეყო)
მა-კეთ-ო-ს,	მი-კეთ-ო-ს,	მე-კეთ-ო-ს (კეთებ-ულ მეყოს)
გა-კეთ-ო,	გი-კეთ-ო,	გე-კეთ-ო, (კეთებ-ულ გეყო)
გა-კეთ-ო-ს,	გი-კეთ-ო-ს,	გე-კეთ-ო-ს (კეთებ-ულ გეყოს)]
და სხვ...	და სხვ..	და სხვ...

მომავალი მოქმედებითი და ვნებითი გვარისა სათუო და-ხრაში:

(რომ) გა-ვა-კეთ-ო, გა-ვი-კეთ-ო,	[გა-კეთებ-ულ ვიყო *
გა-ა-კეთ-ო,	გა-ი-კეთ-ო, გა-კეთებ-ულ იყო
გა-ა-კეთ-ო-ს,	გა-ი-კეთ-ო-ს, გა-კეთებ-ულ იყოს
გა-მა-კეთ-ო,	გა-მი-კეთ-ო, გა-მე-კეთ-ო (გა-კეთებ-ულ მეყო)
გა-მა-კეთ-ო-ს,	გა-მი-კეთ-ო-ს, გა-მე-კეთ-ო-ს (გა-კეთებ-ულ მეყოს)
გა-გა-კეთ-ო,	გა-გი-კეთ-ო, გა-გე-კეთ-ო (გა-კეთებ-ულ გეყო)
გა-გა-კეთ-ო-ს,	გა-გი-კეთ-ო-ს, გა-გე-კეთ-ო-ს, (გა-კეთებ-ულ გეყოს)]
და სხვა...	და სხვა... და სხვა...

სახელ-ზმნის ფორმიდან საზოგადოდ სწარმოებს:

1) აწყო მოქმედებითი და ვნებითი გვარისა მოთხრობითი დახრაში. ნახეთ ზევით მოყვანილი სქემა, რომლითაც აქნობამდე ვაუღვლილებდით ზმნებს აწყოში.

2) აწყო მოქმედებითი და ვნებითი გვარისა ნატვრითი დახრაში. ამ წარმოებისათვის საკმარისია მოვლს სქემაში ტემის შემდეგ მოემატოს მარცვალნი და ამჟამად ვნებითი ფორმებზე

მარცვალი დე ჯდება მარცვალ ვი(ები)-ს შემდეგ, მესამე პირის ფორმებში კი მთელს სქემაში ამ პირის ნიშნის წინ.

(ნეტავი) ვპ-წერ-დე	} 3-წერ-დე	} 3-წერ-დე-ს		
ვა-წერ-დე			ა-წერ-დე	ა-წერ-დე-ს
ვი-წერ-დე			ი-წერ-დე	ი-წერ-დე-ს
ვი-წერ-ვ-ო-დე			ი-წერ-ვ-ო-დე	ი-წერ-ვ-ო-დე-ს
და სხვ...	და სხვ...	და სხვ...		

3) მოძავალი მოქმედებითი და ვნებითი გვარისა მოთხრობითი დახრაში. სქემა ამ წარმოებისათვის იგივე დარჩება, მარტო წინიდან მთელს უღვლილებაში ებმის ერთი იმ ელემენტთაგანი, რომელიც აძლევს ზმნას სრულს სახეს:

და-ვპ-წერ	} და-პ-წერ	} და-პ-წერ-ს		
და-ვა-წერ			და-ა-წერ	და-ა-წერ-ს
და-ვი-წერ			და-ი-წერ	და-ი-წერ-ს
და-ვი-წერ-ები(ვი)			და-ი-წერ-ები	და-ი-წერ-ება...
და სხვ...	და სხვ...	და სხვ...		

4) მოძავალი მოქმედებითი და ვნებითი გვარისა ნატვრითი დახრაში. ეს წარმოება იგივე იქმნება, რაც აწმყო მოქმედებითი და ვნებითი გვარისა ნატვრითი დახრაში, მარტო წინიდან ებმის მთელს უღვლილებას სრულის სახის მიმცემი ელემენტი:

(ნეტავი) და-ვპ-წერ-დე	} და-პ-წერ-დე	} და-პ-წერ-დე-ს		
და-ვა-წერ-დე			და-ა-წერ-დე	და-ა-წერ-დე-ს
და-ვი-წერ-დე			და-ი-წერ-დე	და-ი-წერ-დე-ს
და-ვი-წერ-ებ-ო-დე			და-ი-წერ-ებ-ო-დე	და-ი-წერ-ებ-ო-დე-ს ..
და სხვ...	და სხვ...	და სხვ...		

5) ნამყო უსრული მოქმედებითი და ვნებითი გვარისა მოთხრობითი დახრაში. მთელს სქემას ტემის შემდეგ უჯდება მარცვალი დი. ამასთან მესამე პირის ნიშანი ს-ის მაგიერ იქმნება ზ და ელემენტს დი ბოლოდან ვარდება მესამე პირის ფორმაში დ. ამ დ-ის მოვარდნას უხვდება ვარდევ მრავლობითი

რიცხვშიაც მესამე პირის ელემენტის ენ-ის წინა ვნებითი გვარის ელემენტებში (ვი,ები) იცვლება (ა-ზე*).

ვპ-წერ-დი	}	პ-წერ-დი	}	პ-წერ-და
ვა-წერ-დი		ა-წერ-დი		ა-წერ-და
ვი-წერ-დი		ი-წერ-დი		ი-წერ-და
ვი-წერ-ებო-დი		ი-წერ-ებო-დი		ი-წერ-ებო-და...
და სხვ...		და სხვ...		და სხვ...

ბ) ნამყო სრული მოქმედებითი და ვნებითი გვარისა საბუთო დახრაში ისევე უღვლილდება, როგორც ნამყო უსრული მოთხრობითი დახრაში, ხოლო წინიდან ემატება სრული სახის მიმცემი ელემენტი:

და-ვპ-წერ-დი	}	და-პ-წერ-დი	}	და-პ-წერ-და
და-ვა-წერ-დი		და-ა-წერ-დი		და-ა-წერ-და
და-ვი-წერ-დი		და-ი-წერ-დი		და-ი-წერ-და
და-ვი-წერ-ებო-დი		და-ი-წერ-ებო-დი		და-ი-წერ-ებო-და...
და სხვ...		და სხვ...		და სხვ...

ყველა აქ ჩამოთვლილი სახელ-ზმნისაგან წარმოებული*) ფორმები უღვლილდება ზემოდ-ნაჩვენებ სქემით (№ 1).

ბრძანებით დახრის ტემისაგან სწარმოებს:

1) ნამყო მრავალ-გზითი მოქმედებითი და ვნებითი გვარისა მოთხრობითი დახრაში. ამ წარმოებას პრეფიქსები იგივე ექმნება, რაც ზემოდ-ნაჩვენებ (№ 1) სქემაშია, ხოლო სუფიქსები სხვა რიგი, რისა გამო იძულებულნი ვართ შევადგინოთ ცალკე მეორე სქემა:

*) როგორც აგრედვე ნატვრითი დახრის აწმყოსა და მომავალში.

*) ვნებითი გვარის აწმყოში ზმნები სუფიქსებით **ობ**, **მ** უღვლილდება სახელ-ზმნის ტემით, ხოლო დანარჩენი ზმნები კი ბრძანებითი დახრის ტემით. (თუმცა ჯერჯერობით ასე ვადგენთ, მაგრამ ეს კითხვა მინტ შესასწავლი და გასარჩევი გვექნება).

ამ სქემით უღვლილდება ყოველი ზმნის მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ნამყო მრავალ-გზითი მოთხრობითი დახრაში.

2) აგრედვე ნამყო სრული მოქმედებითი და ვნებითი გვარისა მოთხრობითი დახრაში. ამ უკანასკნელ წარმოკლებს ფორმები იგივე ექმნება, რაც ნამყო მრავალ-გზითში, ხოლო წინიდან ემატება ზმნის სრულის სახის მიმცემი ელემენტი.

და-ვპ-წერ-ე	და-პ-წერ-ე	და-პ-წერ-ა
და-ვა-წერ-ე	და-ა-წერ-ე	და-ა-წერ-ა
და-ვი-წერ-ე	და-ი-წერ-ე	და-ი-წერ-ა
და-წერ-ილ ვარ	და-წერ-ილ ხარ	და-წერ-ილა
და-მპ-წერ-ე	და-გპ-წერ-ე	და-ვპ-წერ-ე
და-მა-წერ-ე...	და-გა-წერ-ე...	და-ვა-წერ-ე...

ბრძანებითი დახრის ტემისაგან გარდა მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ნამყო მრავალ-გზითისა და ნამყო სრულისა მოთხრობითი დახრაში სწარმოებს აგრედვე სათუო დახრის აწყო და მომავალი.

ამ ორ უკანასკნელ წარმოებისთვისაც შევადგინეთ ცალკე მესამე სქემა, რადგანაც მომეტებულად სუფიქსები ამ ახალ მესამე სქემისა განესხვაება ორ წინა სქემებს შედარებით.